

11. Колоколов Н. А. Судебная власть: о сущем феномене в логосе / Н. А. Колоколов. – М. : Юристь, 2005. – 560 с.

Надійшла до редколегії 11.03.2012

СЛИНЬКО С. В. НЕЗАВИСИМАЯ СУДЕБНАЯ ВЛАСТЬ: КОНЦЕПЦИЯ РАЗВИТИЯ

Рассмотрены концептуальные положения судебной деятельности согласно международных и европейских норм, утвержденных Конституцией Украины. Определены принципы и теоретические положения независимости судьи. Внесены предложения относительно совершенствования и развития судебной власти.

SLINKO S. INDEPENDENT JUDICIAL AUTHORITY: DEVELOPMENT CONCEPT

Conceptual provisions of judicial activity according to the international and European norms approved by the Constitution of Ukraine are considered. Principles and theoretical positions of independence of the judge are defined. The offers concerning improvement and development of judicial authority are made.

УДК 341.645:341.231.14

Г. В. СОЛОВЕЙ,

аспірант

Харківського національного університету внутрішніх справ

ПРИНЦИП ЗМАГАЛЬНОСТІ ВІДПОВІДНО ДО ПРАВОВИХ ПОЗИЦІЙ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СУДУ З ПРАВ ЛЮДИНИ

Здійснено порівняльний аналіз принципу змагальності у вітчизняному кримінально-процесуальному праві та праві Європейського Союзу. Досліджено європейський досвід застосування ст. 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод у сфері кримінального судочинства і правові позиції Європейського суду з прав людини щодо тлумачення принципу змагальності сторін.

Правова реформа в Україні має на меті змінити чинне кримінально-процесуальне законодавство відповідно до європейських стандартів, тому особливо актуальним є вивчення основних принципів права Європейського Союзу (далі – ЄС).

За останні роки науковці детально досліджували різні аспекти права ЄС: європейський правовий простір (Я. П. Андрієнко, С. А. Беляєв, М. М. Гнатовський), правову природу ЄС (А. Є. Толстухін), інтеграційну політику (А. Я. Капустін, Н. Б. Шеленкова), співвідношення наднаціонального права й національного права держав-членів (С. В. Єршов, А. В. Клемін, С. Е. Корнєєв), джерела права ЄС (М. А. Дамірлі, А. З. Расмагіна). Також приділялася увага вивченню питання про відповідність українського законодавства рішенням Європейського Суду з прав людини (О. А. Банчук, Р. О. Куйбіда). Однак залишається багато невирішених питань щодо удосконалення національного законодавства згідно з міжнародними стандартами. Проект Кримінально-процесуального кодексу України (далі – КПК) [1] № 9700 сприяє гармонізації

кримінально-процесуального права згідно з європейськими принципами.

Метою статті є дослідження правових позицій Європейського Суду з прав людини щодо тлумачення принципу змагальності у кримінальному процесі, науковий аналіз змагальності сторін у судовому процесі в національному кримінально-процесуальному праві та праві ЄС.

У ч. 4 ст. 129 Конституції України закріплено, що однією з основних засад судочинства є змагальність сторін та свобода в наданні ними суду своїх доказів і в доведенні перед судом їх переконливості [2]. Подальше нормативне закріплення даний принцип знайшов у ст. 16-1 Кримінально-процесуального кодексу (далі – КПК) України та у ст. 22 проекту КПК України. В останньому зазначається: кримінальне провадження здійснюється на основі змагальності, що передбачає самостійне обстоювання сторонами обвинувачення і захисту їхніх правових позицій [1]. Крім того, вимоги про змагальність сторін у судовому процесі містяться в Загальній декларації прав людини, Конвенції про захист прав людини і основоположних

свобод (далі – Конвенція), Міжнародному пакті про громадянські і політичні права, Стандартних мінімальних правилах Організації Об'єднаних Націй щодо заходів, не пов'язаних з тюремним ув'язненням (Токійські правила) тощо.

Принцип змагальності сторін є універсальною засадою кримінального судочинства. Європейський Суд постановив, що під змагальністю слід розуміти те, що сторони у кримінальному процесі мають право ознайомлюватися з усіма доказами чи зауваженнями, залученими до справи, та коментувати їх (рішення у справі В. проти Бельгії від 20 лютого 1996 р.) [3, с. 42].

Засаду змагальності Європейський Суд трактує на справедливий і відкритий розгляд протягом розумного строку незалежним і безстороннім судом. У частинах 2 і 3 вказаної статті зазначено такі процесуальні гарантії, як презумпція невинуватості, право на правову допомогу, рівний характер суперництва сторін і рівність засобів доказування [4, с. 45]. Враховуючи вимоги даного документу, автори проекту КПК України вперше ввели поняття «розумний строк». У ч. 1 ст. 28 проекту КПК України закріплено, що під час кримінального провадження кожна процесуальна дія повинна бути виконана в розумний термін, останній є об'єктивним та необхідним для виконання та прийняття рішень у справі [1]. Зазначена вимога спрямована на швидке реагування суду щодо захисту порушених прав особи, оскільки будь-яке зволікання може негативно відобразитися на правах сторін процесу. Відсутність своєчасного судового захисту може призвести до ситуації, коли подальші дії суду вже не матимуть значення для особи та її прав.

Серед основних вимог ст. 6 Конвенції є принцип «рівності вихідних умов», відповідно до якого всі сторони судового розгляду повинні мати рівну можливість висловлювати свою думку. Жодна сторона не повинна користуватися істотними перевагами порівняно з протилежною стороною (рішення у справі Д. проти Великобританії від 27 жовтня 1993 р.) [3, с. 42]. Власне, надання сторонам рівних можливостей щодо збирання доказового матеріалу в непроцесуальній формі та рівного права в наступному поданні їх до суду властиве кримінальному процесу держав англо-американської правової системи, де оперування доказами і доказування здійснюється виключно в суді [5, с. 95]. Такий шлях обрала й Україна, впроваджуючи міжнародні стандарти та цінності у кримінально-процесуальну діяльність. Тому проект КПК надає сторонам кримінального процесу рівну

можливість у збиранні доказів та проведенні слідчих та негласних слідчих розшукових дій (ст. 93), закріплює за стороною захисту право проводити експертизу та подавати її результати як докази в кримінальному процесі (ст. 101) [1].

На даний час сторона захисту приходиться у суд практично лише із знанням матеріальної справи, мета її в суді здебільшого зводиться до спростування обвинувачення та доводів прокурора. По-друге, хоча захисник і має право клопотати перед судом про виклик нових свідків і експертів, витребування інших доказів (ст. 296 КПК України), то суд може як задовольнити, так і відхилити дане клопотання [5, с. 94]. За такої ситуації ми не можемо стверджувати про застосування принципу змагальності сторін у кримінальному процесі повною мірою. Тому пропозиції проекту КПК України є досить актуальними та необхідними для вітчизняного кримінально-процесуального права. Поряд із цим слід зазначити, що потрібно розробити дієві механізми реалізації наданих таких прав стороні захисту, необхідно врегулювати процесуальний порядок фіксації та збирання доказів стороною захисту. Проектом КПК України врегульовано лише процесуальні повноваження сторони обвинувачення щодо збирання доказів. У зв'язку з цим вважаємо, що потрібно внести до такого законопроекту норми, які б регулювали процес одержання доказів захисником, гарантували прийняття таких доказів судом до розгляду, адже лише за таких обставин сторони в кримінальному провадженні будуть брати участь у дійсно змагальному судовому процесі.

Згідно з правовими позиціями Європейського Суду у справах про кримінальне обвинувачення передбачається, що органи досудового слідства мають повідомляти стороні захисту всі відомі їм виправдувальні та обвинувальні докази, які стосуються справи (рішення у справі Ф. проти Сполученого Королівства від 16 лютого 2000 р.) [4, с. 46]. Слід зауважити, що право сторони бути ознайомленим з усіма доказами не є абсолютним і може порушуватися заради забезпечення інтересів державної безпеки, захисту свідків (справа Р. та Д. проти Сполученого Королівства від 16 лютого 2000 р.) [4, с. 44]. Автори проекту КПК України, підтримуючи дані положення, у ст. 290 зазначають, що прокурор зобов'язаний надати стороні захисту доступ до матеріалів досудового розслідування, які є в його розпорядженні, в тому числі будь-які докази, які самі по собі або у сукупності із іншими – можуть бути використані для доведення невинуватості або

меншого ступеня винуватості обвинуваченого, або сприяти пом'якшенню покарання [1]. За таких обставин принцип змагальності сторін забезпечується завдяки розширенню доказових можливостей захисту. Це буде сприяти більш повному застосуванню принципу змагальності як на досудовому, так і на судовому провадженні кримінальних справ.

У ч. 3 ст. 6 Конвенції визначено засади рівності судового розгляду: особам, які обвинувачуються у вчиненні кримінального правопорушення, гарантується право допитувати свідків обвинувачення на тих самих умовах, що й свідків захисту (рішення у справі Б., М. та Х. проти Іспанії від 06 грудня 1988 р.) [4, с. 45]. У ч. 3 ст. 23 проекту КПК України закріплено, що сторона обвинувачення зобов'язана забезпечити присутність під час судового розгляду свідків обвинувачення [1], адже сьогодні існує практика, що можна і не викликати особу для надання свідчень у суд, а лише прочитати її свідчення, що були отримані у досудовому розслідуванні. За таких обставин сторона захисту позбавляється змоги ставити питання такій особі, а разом з цим втрачається можливість виявлення даних, що виправдовують підсудного або пом'якшують його відповідальність. Отже, така зміна в національному кримінально-процесуальному законодавстві сприятиме утвердженню принципу змагальності відповідно до європейських стандартів.

Реалізація принципу змагальності сторін у кримінальному процесі неможлива без гарантування права підсудного на участь у судовому розгляді (рішення у справі К. проти Італії від 12 лютого 1985 р.). Вимоги про забезпечення права підсудного поширюються і на розгляд справи в апеляційному суді. Процедура кримінального судочинства є єдиним цілим, тому сторона захисту не обмежується рішенням лише суду першої інстанції. Держава має забезпечити підсудному можливість і в апеляційних судах користуватися всіма основними гарантіями захисту від обвинувачення (рішення у справі Б. проти Польщі від 25 березня 1998 р.) [4, с. 47]. Варто відмітити, що реалізація принципу змагальності в апеляційному провадженні виявляється в тому, що сторони повинні самі вирішувати, яка частина судового рішення їх не влаштовує, та визначати межі апеляційного оскарження. Тому і формулювання у законі підстав для скасування й зміни вироку спрямоване не на ревізійну перевірку справи, не на вихід за межі апеляції, а винятково на перегляд справи в межах вимог (волі) сторін [6, с. 191].

Вимогам Конвенції про участь підсудного у судових слуханнях відповідає ч. 2 ст. 262 КПК України, яка передбачає обов'язкову участь підсудного в засіданні суду першої інстанції при розгляді кримінальних справ. Встановлено лише два випадки, за яких розгляд справи можливий за відсутності підсудного: по-перше, якщо підсудний перебуває за межами України і ухиляється від прибуття до суду, по-друге, якщо підсудний просить розглядати без нього справу про злочин, за який не може бути призначено покарання у вигляді позбавлення волі. Порушення вимоги участі підсудного у судовому засіданні визнається підставою для скасування вироку в апеляційній інстанції (п. 6 ст. 370 КПК України) [7].

Важливим нововведенням у проекті КПК України є те, що судові провадження може здійснюватися з використанням відеоконференції при трансляції з іншого приміщення, у тому числі з того, яке знаходиться поза межами суду (статті 232, 336) [1]. Технологія відеоконференції під час апеляційного та касаційного провадження здатна пришвидшити оперативність та ефективність вітчизняного судочинства, гарантувати забезпечення прав підсудного на участь у процесу.

Таємниця листування особи, щодо якої пред'явлено кримінальне обвинувачення, із захисником є невід'ємною складовою принципу змагальності сторін. Так, Європейський Суд з прав людини визнав, що перегляд листів до адвоката є порушенням права на захист і права на таємницю кореспонденції (рішення у справі Д. проти Італії від 15 листопада 1996 р.). Тому у ст. 14 проекту КПК України закріплено, що під час кримінального провадження кожному гарантується таємниця листування, телефонних розмов, телеграфної та іншої кореспонденції. Також, спираючись на норми та принципи Конвенції, були внесені деякі зміни у законодавство України щодо забезпечення таємниці листування. Так, Закон України «Про забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві», Закон України «Про попереднє ув'язнення» та Кримінально-виконавчий кодекс доповнилися наступною статтею: кореспонденція, яку засуджені або особи, взяті під варту, адресують захиснику у справі, не підлягає перегляду і надсилається за адресою протягом доби з часу її подання. Отже, дане положення законодавства повністю відповідає вимогам європейських стандартів щодо забезпечення права конфіденційного листування підозрюваного чи засудженого зі своїм адвокатом.

Конвенція надає принципу змагальності вирішального значення у кримінальному судочинстві. Проект КПК України врахував практику Європейського Суду щодо утвердження таких прав, як право на захист, правову допомогу та право на оскарження рішень. Забезпечення прав особи великою мірою залежить від позиції суддів та їхньої здатності використовувати той процесуально-правовий інструментарій, який відповідає справедливому судочинству. У проекті КПК України підвищується роль і відповідальність суддів, вони, по суті, стають незалежними арбітрами у кримінальній справі (статті 22, 23, 92, 93, 99). Суду відводиться пасивна роль у забезпеченні судового розгляду справи. Поділяючи думку тих учених-криміналістів, які цілком погоджуються з указаним положенням, підкреслимо, що саме активність суду може бути проявом його заінтересованості в результатах вирішення справи [8, с. 17]. Коли суд за власною ініціативою збирає докази, то він стає суб'єктом доказування, фактично ще однією стороною судового процесу, яка буде відстоювати свою думку, а отже, є підстава ставити під сумнів об'єктивність та неупередженість суду [9, с. 128].

Дослідники діяльності Європейського Суду констатують, що засада змагальності судового процесу не оцінюється через призму активної чи пасивної ролі суду (рішення у справі Р. та Д. проти Сполученого Королівства від 16 лютого 2000 р.). З огляду на це робимо висновок, що для Європейського Суду важливо, щоб сторони реально були наділені рівними і достатніми правами щодо відстоювання своїх позицій, незважаючи на те, яку роль при цьому буде відведено суду.

Попри всі позитивні зміни щодо реформування національного законодавства згідно з

європейськими стандартами, кількість справ, що надходять з України до Європейського Суду, є однією з найбільших серед країн – членів Ради Європи. Кожна десята скарга до Страсбурга надходить саме від громадян нашої держави, на разі на розгляді більш ніж 10 тисяч заяв від українських громадян [10]. Найбільш поширеними причинами скарг є порушення права на справедливий судовий розгляд (рішення у справі П. проти України від 24 листопада 2011 р.; справа С. проти України від 15 листопада 2011 р.), питання, які пов'язані з правом на власність, невиплатою заробітної плати, жорстоким поведінням (рішення у справі Б. проти України від 22 липня 2011 р.; справа К. проти України від 08 грудня 2011 р.) та з незаконним затриманням або позбавленням волі (рішення у справі Г. проти України від 18 лютого 2010 р.; справа Х. проти України від 12 грудня 2011 р.) [11].

Отже, Європейський Суд покликаний здійснювати контроль за дотриманням прав і свобод громадян. Проект КПК України відповідає європейським та міжнародним принципам щодо забезпечення права людини на справедливе судочинство, яке неможливе без змагального кримінального процесу. Зауважимо, що також потрібно сприяти тому, щоб задекларовані норми виконувалися на практиці, аби більшість громадян могли захистити свої права в національних судах, а не звертатися до міжнародних інституцій.

Перспективною надалі, на нашу думку, було б наукове розроблення питань, пов'язаних із детальним аналізом реалізації принципу змагальності на досудовому провадженні, оскільки проект КПК України вніс суттєві зміни щодо розуміння такої засади на даній стадії кримінального процесу.

Список використаної літератури

1. Проект Кримінально-процесуального кодексу [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb_n/webproc4_1?id=&pf3511=42312.
2. Конституція України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр>.
3. Толочко О. Європейський досвід застосування ст. 6 Конвенції про захист прав і основних свобод людини у кримінальному судочинстві / О. Толочко // Право України. – 2001. – № 6. – С. 41–44.
4. Банчук О. А. Вимоги статті 6 Конвенції про захист прав людини та основних свобод до процедури здійснення судочинства : підручник / О. А. Банчук, Р. О. Куйбіда. – К. : Леста, 2005. – 116 с.
5. Попелюшко В. Чи можливий справжній змагальний судовий розгляд в українському кримінальному процесі / В. Попелюшко // Право України. – 2006. – № 3. – С. 94–97.
6. Теремецький В. І. Проблеми становлення інституту апеляції у кримінальному судочинстві України / В. І. Теремецький // Вісник Національного університету внутрішніх справ. – Вип. 18. – 2002. – С. 188–194.
7. Кримінально-процесуальний кодекс України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1001-05>.
8. Плашевская А. А. Собираание судом доказательств при рассмотрении дела по первой инстанции в уголовном процессе России : автореф. дис. на соискание учен. степени канд. юрид. наук : спец. 12.00.09

«Уголовный процесс; криминалистика и судебная экспертиза; оперативно-розыскная деятельность» / Плашевская Анастасия Анатольевна. – Томск, 2006. – 27 с.

9. Лунін С. Поняття принципу змагальності в судовому процесі / С. Лунін // Право України. – 2010. – № 3. – С. 126–131.

10. Бережна І. Україна увійшла в десятку країн – лідерів з невиконання рішень Європейського Суду з прав людини [Електронний ресурс] / Ірина Бережна. – Режим доступу: <http://blog.liga.net/user/berezhnaya/article/6074.aspx>.

11. Рішення (практика) Європейського суду з прав людини проти України. Європейський суд з прав людини [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.pozovna.com.ua/rishennia-europeyskogo-sudu-z-prav-lyudini.html>.

Надійшла до редколегії 22.03.2012

СОЛОВЕЙ Г. В. ПРИНЦИП СОСТЯЗАТЕЛЬНОСТИ В СООТВЕТСТВИИ С ПРАВОВЫМИ ПОЗИЦИЯМИ ЕВРОПЕЙСКОГО СУДА ПО ПРАВАМ ЧЕЛОВЕКА

Осуществлен сравнительный анализ принципа состязательности в отечественном уголовно-процессуальном праве и праве Европейского Союза. Исследован европейский опыт применение ст. 6 Конвенции о защите прав человека и основных свобод в сфере уголовного судопроизводства и правовые позиции Европейского суда по правам человека относительно толкования принципа состязательности сторон.

SOLOVEY G. THE PRINCIPLE OF ADVERSARIAL ACCORDING TO LEGAL POSITION OF EUROPEAN COURT OF HUMAN RIGHTS

Comparative analysis of the adversarial principle in the national criminal procedural law and law of the European Union is made. The European experience of application of art. 6 of the Convention on Human Rights and Fundamental Freedoms in criminal proceedings and the legal position of the European Court of Human Rights concerning the interpretation of the adversarial principle of parties is studied.

УДК 340.0

А. М. ШУЛЬГА,

*кандидат юридичних наук,
доцент кафедри фундаментальних юридичних дисциплін
навчально-наукового інституту права та масових комунікацій
Харківського національного університету внутрішніх справ*

ПРАВОВИЙ СТАТУС ОСОБИСТОСТІ, ЙОГО ВИДИ

Висвітлено низку традиційних видів правового статусу особистості (загальний, спеціальний, індивідуальний тощо), звернуто увагу на можливість виокремлення і таких статусів, як усічений статус, пільговий статус.

Глобальним юридичним вираженням, відображенням, закріпленням міри свободи особистості в тій чи іншій країні є правовий статус особистості. «Правовий статус особистості відображає юридичне закріплення досягнутого суспільством обсягу свободи особистості», – указує О. Ф. Скакун [1, с. 410]. Правовий статус особистості – це насамперед система її прав і обов'язків, закріплених у Конституції та інших правових актах – документах, що мають нормативний зміст. Пояснюється це тим, що «права та обов'язки – основний вихідний елемент права», відповідно «правовий статус людини і громадянина може бути охарактеризований як система

прав та обов'язків, законодавчо закріплювана державою в конституціях та інших нормативно-юридичних актах» [2, с. 91].

Права та обов'язки – основа правового статусу особистості, але з огляду на положення сучасної наукової літератури до центральної частини його структури також належать і свободи, законні інтереси, права людини [3, с. 88; 4, с. 400]. Окрім того, з огляду на традиції і новації у питанні висвітлення видів правового статусу особистості також можна певною мірою розширити коло існуючих уявлень і стосовно даного питання. Відповідно **метою** даної статті є уточнення, конкретизація низки видів правового